

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

(GEMDER)

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı:1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Edebî Meclislerin Tarihi ve Gelişim Süreci

History And Development Process of Literature Assemblies

Bu makale, yazarın Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı

“Arap grameri literatüründe sa'leb ve el-mecalis'i” adlı
doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

YAZAR

Ali SEVDİ

İğdır Üni. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Dr. Öğretim Üyesi. alisevdi1984@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-1951-7232

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 28.06.2021

Sayfa Aralığı: 92-112

Öz: Edebî meclislerin târihî ve gelişim süreci adlı bu çalışmada giriş bölümünde meclis kavramının analizi; çalışmanın diğer bölümünde ise edebî meclislerin târihî ve gelişim süreci ele alınmıştır. Çok geniş ve farklı boyutları ile ele alınabilecek bir konu olan edebî meclisler mevzûsu, burada sadece kelimenin analizi ve gelişim süreci ele alınmıştır. Bu makaleyle, Arap dili ve edebiyatın şekillenmesinde önemli rolü olan edebî meclislerin geçmişten günümüze geçirdiği aşamaları ortaya koyarak bu alanda yapılacak yeni ve farklı çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meclis, el-Mecâlis, Edebî Meclisler, Arap Grameri, Arap Grameri Literatürü.

Abstract: The analysis of the concept of parliament in the introduction part of this study called the history and development of literary assemblies; In the other part of the study, the history and development process of literary assemblies are discussed. The issue of literary assemblies, which can be addressed with a wide range of dimensions, is only discussed here, the analysis of the word and its development process. With this article, it is thought that the literary assemblies, which have an important role in shaping the Arabic language and literature, will reveal the stages they have gone through from the past to the present and will be a source for new and different studies in this field.

Key Words: Meclis, Al-Mecallis, Literary Assemblies, Arabic Grammar, Arabic Grammar Literature.

Giriş

Arapça bir kelime olan ve çoğulu (mecâlis) olan meclis kelimesi sözlükte “celese” kökünün mekân ve zaman ismi olarak “oturumun yapıldığı yeri ve zamanı” ifade eder.¹ Ayrıca meclis kelimesi -günümüzde de kullanıldığı gibi- görüşülecek bir mesele için bir araya gelmiş insan topluluğu anlamına da gelmektedir.² Ünlü Kûfe dil ekolünün dilbilimcilerinden Ebu'l-'Abbâs Sa'leb (ö.291/904) *el-Mecâlis* adlı eserinde, meclis kelimesinin insan topluluğunu ifade ettiğine Ebû Saîd el-'Asma'î (ö. 216/831)'nin *“يُقَالُ لِلْقَوْمِ الْمَجْلِسِ”* *Bir araya gelmiş insan topluluğuna meclis denir*” sözünü ve Ebû Leylâ Muhelhil et-Tağlibî (ö. milâdî 525 civarı)' ye ait olan:

وَاسْتَبَّ بِعَدِكَ يَا كَلَيْبَ الْمَجْلِسِ أَوْقَدْتَ بِعَدِكَ النَّارَ نُبَيْتَ أَنْ

“Ey Kuleyb! Senden sonra ateşin tutuşturulduğunu, insanların hasep ve neseple iftihar edip küfürleştikleri haberi bana iletildi” şeklindeki şiiri istişhâd olarak zikreder.³ Ayrıca Sa'leb, eserinin başka bir yerinde ise, *“المَجْلِسُ: الْقَوْمُ وَالْمَجْلِسُ: الْمَوْضِعُ الَّذِي يُجْلَسُ فِيهِ”* *Meclis: insan topluluğu ve*

¹ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî,, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Beyrut: Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fî Muesseseti'r-Risâle, 2005), I, 539. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî,, *Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk.Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melâyîn, 1987), III, 914; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzi Münir Be'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), I, 474; Mevlût Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınevi, ts.) 355; Zeynuddîn Ebu Abdullah b. Ebî Bekr b. Abdulkadir el-Hanifî er-Râzî, *Muhtâru-s-Sehâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut-Seydâ, Daru Numuziciyye, 1999),I,59; Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mu'cem el-Mevsû'iyye li el-Fâzi-l-Kur'an'il-Kerim ve Kırâatih*, (Riyad:Muessesetu et-Turâs, 2002), 126; Âtâ el-Bestûyisî, Mustafa Mustafa, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Emevî ve Eseruhâ fi'n-Nakdi'l-Edebiyyî* (Beyrut: Dâru'l-Ciyâr, 2003), 57; Muhammed Âdem Abdurrahmân Sâlih, *Eseru'l-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'ş-Ş'iri'l-Emevî* (Sudan: Câmî'atu'l-Hurtûm, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 94-95; Nebi Bozkurt, “meclis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), XXVIII, 241-242; Mevlût Sarı, *Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınevi, ts.) 232.

² Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *el-Mecâlis*, thk. Abdusselam Muhammed Harûn (Mısır: Dâru'l- Meârif, 1949), II, 582; Anonim, *Mu'cemu'n-Nefâisi'l-Vasîd* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2008), 193; Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Emevî*, 36-37; Muhammed Âdem Abdurrahmân Sâlih, *Eseru'l-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'ş-Ş'iri'l-Emevî*, 94-95; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûğat* (Ankara: Aydın Kitapevi, 2000), 901.

³ Sa'leb, *el-Mecâlis*, I, 37.

oturulmuş yer"⁴ manasına geldiğini de zikreder. *Esâsu'l-Belağâ* adlı ünlü eserin sahibi Ebü'l-Kasım ez-Zamahşerî (ö. 538/1144) ise meclis kelimesinin mevcut manalarına hey'et/şekil manasını da katarak şöyle der: "يُقَالُ رَأَيْتُهُمْ مَجْلِسًا أَيَّ جَالِسِينَ" *Onları oturmuş şekilde gördüm, deniliyor.*"⁵ Bu kelimenin biraz daha kapsayıcı tahlilini yapan İbn Manzûr (ö.711/1311) ise şöyle der:

جَلَسَ: الْجُلُوسُ: الْقُعُودُ وَالْجُلُوسَةُ: الْهَيْئَةُ الَّتِي تُجْلَسُ عَلَيْهَا، بِالْكَسْرِ، وَرَجُلٌ جُلِسَ مِثَالِ هُمْزَةٍ أَيْ كَثِيرِ الْجُلُوسِ وَالْمَجْلَسُ، بِفَتْحِ اللَّامِ، الْمَصْدَرُ، وَالْمَجْلِسُ: مَوْضِعُ الْجُلُوسِ، وَهُوَ مِنْ الظَّرُوفِ غَيْرِ الْمُتَعَدِّيِ إِلَيْهَا الْفِعْلُ بِغَيْرِ فِي

"جَلَسَ" fiilinin mastarı "جُلُوسٌ" olup oturma manasındadır. Mastar-ı nevisi "جُلُوسَةٌ" oturma şeklini ifade eder. Mübâlağa ism-i fâili ise "جُلُوسَةٌ" şeklinde olup çokça oturmaya ifade eder. "الْمَجْلَسُ" kelimesi, lâmin fethalanmasıyla olursa, mastar olurken, "المَجْلِسُ", lâmin esresiyle okuduğunda ise oturma yerini ifade eder. O, fiillerin kendisiyle ancak harfi cer olan "fi" vasıtasıyla müteâddi/geçişli hale geldiği zarfı mekânlardan birisidir."⁶

Mecâlis kelimesi hadislerde birçok yerde geçtiği halde⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde Mücâdele süresinde geçmektedir:

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ...
"Ey iman edenler! Size meclislerde yer açın denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin..."⁸ Bu ayette geçen el-Mecâlis kelimesinin tefsiri hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre burada geçen el-Mecâlisten amaç Hz. Peygamber (s.a.v.)'in meclisleridir. Nitekim insanlar onun meclisinde oturmak için mücadele etmeye başlayınca, Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara "Birbirinize yer verin emrini

⁴ Sa'leb, *el-Mecâlis*, II, 582.

⁵ Muhammed Cemil el-Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, (Dimaşk: el-Hey'etu'l-'Amme es-Suriye li'l-Kitâb, 2017), 13-14.

⁶ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), VI, 39-40; Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Emevî*, 36-37.

⁷ Muhammad Fuâd Abdüllbâkî, *el-Mu'cem el-Mufehres Li Elfâzi-l-Ku'ran-ı Kerim* (Kahire: Dâru Kutubu'l-Mısriyye, 1364), 175; el-Mücâdele 28/11.

⁸ el-Mücâdele 28/11.

vermiştir.”⁹ Bazı âlimlere göre ise buradaki mecâlisten amaç, Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimizin sahabelerinin savaşmak için saf tuttıkları meclislerdir. Şüphesiz sahabenin şehitlik makamına ermek için her biri ilk safta durmayı tercih edip, diğerlerine yer vermediklerini gören Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara “Birbirinize yer verin emrini verdiği” şeklinde yorumlamışlardır.¹⁰ Fakat en kapsayıcı yorumu el-Kurtûbî yaparak: “Doğru olan görüş, buradaki mecâlisin genel olduğu, Müslümanların hayır ve sevap için toplandığı ister savaş, ister zikir yapmak veya Cuma günü Cuma namazını eda etmek için bir araya geldikleri tüm mecâlisleri kapsadığını” zikreder.¹¹ Dolayısıyla “mecâlis” kelimesinin bütün lüğavî manaları, oturmak, bir araya gelmek, oturulan, toplanılan yer, oturma zamanı gibi manaları ifade etmektedirler.

Arap dili terminolojisinde meclis-mecâlis, târihî seyri içerisinde literal anlamına ilaveten izafe edildiği şeye binaen anlam kazanan (ilim meclisi, zikir meclisi, tartışma meclisi, sohbet meclisi vb.) oturma amacı, türü veya niteliğini belirten bir kavramdır. Bunun daire şeklindeki tiplerine de “halka-halaka” denilmiştir.¹²

Meclis kelimesi, ilk zamanlarda mescitlerde yapılan ders halkaları için kullanılmıştır. Daha sonraları bu kelime, içinde eğitim-öğretimin faaliyeti ya da diğer ilmî tartışmaların yapıldığı her türlü oturum için kullanılmış ve zamanla pek çok öğretim faaliyetini ifade eder olmuştur. Bunun dışında meclis kelimesi, izafe edildiği ve düzenlendikleri ilme göre “meclisu’l-‘ilm”, “meclisu’t-tedrîs”, “meclisu’l-vâz”, “meclisu’z-zikr”, “meclisu’l-munâzara” gibi deği-

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, VI, 39-40; Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu’l-Edebiyye fi’l-‘Asri’l-Emevî*, 36-37.

¹⁰ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, thk. Hişâm el-Buhârî; Hudar ‘Ukâzî (Beyrut: Mektebetu’l-‘Asriyye, 1997), V, 234; Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu’l-Edebiyye fi’l-‘Asri’l-Emevî*, 36-37.

¹¹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, V, 234; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, VI, 39-40; Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu’l-Edebiyye fi’l-‘Asri’l-Emevî*, 36-37.

¹² Bozkurt, “meclis”, *TDVİA*, XXVIII/241.

şik isimler alırlardı.¹³ Bu anlamda çeşitli konuların tartışıldığı otu- rumlara meclisü'nazar (münâzara meclisi), fikhî konuların işlendi- ği oturlara genellikle meclisü'l-'ilm, hadis ilminin ele alındığı meclislere meclisü'l-ımla' veya meclisü't-tedrîs denilirdi. Edebiyat gibi konuların işlendiği oturlara meclisü'l-edeb, âlimlerin vaaz dilini kullanarak halka nasihatte buldukları oturlara da mec- lisü'l-vaaz denirdi. Bu meclislerde ilmî konular ele alınır; fakat işlenen konu içerisinde nasihat ve vaaz dili daha ağır basardı.¹⁴

Genel anlamda meclis kelimesi, klasik lügatçiler tarafından bir araya gelmiş insan topluluğu ve mekân için kullanırken; modern lügatçiler ise meclis kelimesinin mevcut manalarına yanı sıra bazı görevsel manaları da ilave ettikleri görülmektedir. Nitekim *el-Mu'cemu'l-Vesîd* sahibi,

المجلس: يُقصد به مكان الجلوس والطائفة من الناس تتخصَّص للنظر بما يُناطُ بها من أعمالٍ ومنه مجالسُ الشَّعبِ ومجالسُ العُومِ ومجالسُ الأعيانِ

“Meclis: oturlan yer ve bir işi görüşmek üzere bir araya gelmiş uz- man kişiler kast edilir. Halk meclisleri, Umum-î meclisler ve A'yân mec- lisleri gibi terkipler bundan türemiştir” gibi yorumlarıyla buna işaret etmektedir.¹⁵ Bu bağlamda meclis-mecâlis: İslam geleneğinde belli düzeydeki ülemâ veya üdebânın, belli bir mekânda bir araya gele- rek ilmî veya edebî meseleleri tartıştığı, şiirlerin söylendiği, içinde- ki garip kelimelerin, nahiv, sarf ve belâğatle ilgili meselelerin farklı üsluplarla açıklandığı ilmî konuşma, diyalog ve tartışma oturum- larıdır.¹⁶ Bununla beraber bir konuyu konuşmak görüşmek için

¹³Kara, “Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II”, 303; Bozkurt, “meclis”, XXVIII/241.

¹⁴ Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hâtib el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd ve Medîne- tu's-Selâm* (Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, ts.), 22-25.

¹⁵ Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vesîd* (Kahire: Dâru'd-Dâve, ts.), 130; el-Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'inde'l-'Arab*, 13-14.

¹⁶ Abdullah Habib Kâzım et-Temimî- 'Ulyâ Hakim Muhsin, “el-Emâlî ve'l- Mecâlis fî Asâri'l-Darisîn ve Kıymetu'l-İlmiyye”, *Mecceletu Kiliyyeti'l-Terbiyye el-Esâsiyye Li 'Ulûmi'l-Terbeviyye ve'l- İnsaniyye, Cami'atu Babil* 21/1 (Haziran 2015), 198-207; Kara, “Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışma- ları II”, 303; Murat Tala, *ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin arap Dili ve Edebiyatın-*

yapılan toplantı, içtima; sohbet etmek amacıyla bir araya gelmiş dost ve arkadaş topluluğu gibi anlamlara da gelmektedir.

1.EDEBÎ MECLİSLERİN TARİHİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Öncelikle şunu vurgulamak ve belirtmek gerekir ki târihî seyri içinde birçok anlam kazanan meclis kavramının esas karşılığı şudur: hayatını ilme adanmış birçok ünlü dilci, edip ve şâirler arasında cereyân eden ve birçoğu halife ve ileri gelen devlet adamlarının huzurunda gerçekleşmiş olan gramer ve lügât mesellerine ilişkin ilmî ve edebî tartışmaları içeren meclislerdir. Bazen bizzat ilim ve irfana son derece önem veren halife veya önde gelen devlet adamlarının bu meclislere iştirak ederek bu gibi münâzaralara ödül koymaları, âlimlerin şer'î ilimlerde ve Arapçada ciddi anlamda ilerlemelerine vesile olmuşlardır. Bu halifelerin en meşhurları ise şunlardır: Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705), Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715), Süleymân b. Abdülmelik (ö. 99/717), Harûn Reşît (ö. 193/809) ve Ebû Ca'fer el-Memûn (ö. 218/833)'dur.¹⁷

Hicri I. asırda canlanan, III. ve IV. asırlarda parlayan ilmî ve edebî hareketi temsil eden edebî meclisler, telif hareketinin başlaması ve Arap kültürünün yayılmasında da önemli katkı sağlamışlardır. Meclisleri genelde iki şekilde ifade etmek mümkündür: Husûsî meclisler ve umûmî meclisler. *Husûsî meclisler*, bir ilim dalı ve yalnızca o ilim ile iştigal eden kimseler için düzenlenen ilim meclisleridir. Arap dili ve edebiyatı âlimlerden Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö.356/967) Kurtuba mescidinde haftalık olarak düzenlediği meclis bunlardan biridir. *Umûmî meclisler* ise isminden de anlaşılacağı gibi her ne kadar sadece bir ilme tahsis edilmiş olsa bile herkese açık

daki Yeri ve Değeri (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 74; Rekân es-Sâfedî, *el-Fennu'l-Kıssâsi fî Nesri'l-'Arabiyyi Hatte'l-Karnî'r-Hâmîs el-Hicrî*, (Dimaşk: el-Heyetu'l-'Amme li'l-Kitab), 2011), 92. Ayrıca bkz.: Müştak, Abbâs Ma'n, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Fıkhü'l-Lüğa* (Beyrut, Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 2001); Hüseyin Muğniyye, *Mecâlisu'l-'Arab* (Lübnan: 1982); Seyyid b. Abdulmasud b. İbrahim, *İthâfu'n- Nubelâ bi Vasfî Mecâlisü'l-'Ulemâ* (Riyad: Mektebetu Tâberiyye, 1992).

¹⁷ Yahyâ Vehib el-Cubûrî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ ve'l-Udebâ ve'l-Hulefâ Mirâten li'l-Hedâreti'l-'Arabiyye el-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmiyyi, 2006), 10-12.

olan meclislerdir. Bu tür meclislerin en meşhuru Abdullâh İbn. Abbâs'ın (ö.68/687) gerçekleştirdikleridir. Bu tür meclisler, genellikle ilmin tahsil edildiği mekânlarda yapılmakla birlikte bazı zamanlar Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn el-Vâsiti'nin (ö.206/821), Ümmü Ca'fer Bostanî denilen bostanda icra ettiği gibi, herkese açık alanlarda da olabiliyordu. Bu tür yerlerin her kesin katılabileceği geniş mekânlar olması hem de daha çok dinleyicinin katılımının sağlanması amacıyla seçilmiş olmalıdır. Meclisler halka açıktı ve bazen katılımcılar tarafından soru da sorulabilirdi. Bu sebeple bazı âlimler, meclislerine katılanlar için çeşitli şartlar ileri sürmüşlerdir.¹⁸

Meclisleri (ilim halkaları) meşhur olan en önemli âlim ve Arap dilbilimcileri ise şunlardır: İsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ebû 'Amr b. 'Alâ (ö. 154/770), el-Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794), Sîbeveyh (ö. 180/796), Yunus b. Habib (ö.182/798), el-Kisâî (ö.189/804), Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (207/822), Asma'î ve Ebu'l-'Abbâs Sa'leb gibi ünlü dilcilerdir. Birçok müellif bu meclislerde tartışılan konu ve meseleleri bir araya getirmek için müstakil eserler tedvin etmişlerdir. Ancak bu eserler arasında bu meclisleri düzenli, tertipli ve anlaşılır bir üslupla sunan, *Mecâlisu'l-'Ulemâ* adlı eserinde Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak ez-Zeccâcî (ö. 337/949)'dir.¹⁹

Her ne kadar Emevî ve Abbâsî devletleri döneminde büyük bir canlılık kazanıp yaygınlaşmış olsa da bu tür edebî meclislerin tarihi Emevî veya 'Abbâsî devletleri dönemine değil de Câhiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Bu tür meclisler, her yıl muayyen günlerde kurulan ve en meşhur şâir ve hâtiplerin, en güzel şiir ve hutbelerini sundukları, yüksek katılımının yaşandığı ve adeta

¹⁸ Seyyîd b. Abdilmaksud b. Abdirrahîm, *İthafu'n-Nubelâ' bi Vasfî Mecâlisi'l-Ulemâ'* (Riyad: Mektebetu Tâberiyeh, 1992), 48vd.

¹⁹ Cubûrî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ ve'l-Udebâ ve'l-Hulefâ*, 10-12; Abdullah al-Tavvel, "Dil Bilgisi Tartışmaları ve Eleştirel Kuralları", *Adıyaman Üni. İslami İlimler Fak. İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2017, 193; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, thk. Abdusselam Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1999).

yıllık kongre özelliği taşıyan Arap panayırlarında cereyan ederdi.²⁰ Panayırların ilmî, edebî, kültürel bir merkez olma özelliği İslam'ın ilk dönemine kadar devam etmiştir.²¹

Bu panayırların en ünlüleri ise Ukâz, Zulmecâz ve Mecenne idi. Bu tür panayırlar ticarî, siyasî ve sosyal aktivitelerin yanı sıra ilmî ve kültürel tarafıyla da meclis ve endiyelerin²² mesabesinde dirler. En güzel şiir ve hutbelerini sunmak için Arap yarımadasının her tarafından bu panayırlara akın eden uzman şâir ve hâtiplere, Ukâz Panayırına çokça katılan en-Nâbiğa ez-Zubyânî (ö.m. 604)'nin, zaman zaman şiir hakemliği yapması,²³ Câhiliye dönemindeki bu panayırların bu tür meclislerin farklı bir şeklini ifade ettikleri söylenilebilir. en-Nâbiğa, Ukâz panayırında kırmızı bir çadırda şâirlerin şiirlerini dinler ve bu şiirleri edebî zevkine göre eleştirirdi.²⁴ Onun yaptığı tenkitler bu dönemin tenkit üslûbunu yansıtır mahiyettedir.²⁵

Câhiliye döneminde ve bir müddet İslâmî devirde faaliyetlerini sürdüren Arap panayırların, Arap dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük bir rol oynadığına, sahasında otorite sayılan İbrahim Yılmaz ve bazı çağdaş araştırmacılar tarafından dikkat çekilmiş-

²⁰ İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 1-10.

²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm* (Bağdat: y.y. 1993), I, 384.

²² Köken olarak Arapça bir kelime olup sözlükte dernek, toplantı yeri, insanların gündüz biriktikleri meclis, kulüp, kişinin ailesi, aşireti, halkı gibi anlamlara gelen "الْمَجْلِسُ" kelimesi genelde lügat sahiplerinin yanında "meclis" kelimesiyle yakın bir anlam ifade etmektedir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 913; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I, 1338; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vesîd*, II, 912; Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 13-14.

²³ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, , 199-202; "İslam Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri (Çeviri)", *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 17 (Erzurum:2002), 218-219.

²⁴ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, , 202.

²⁵ Muhammed b. Sellâm Cumâhî, *Tabakâtu's-Şu'arâ'*, nşr.: Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'n-Nahda, 1953), I, 219.

tir.²⁶ Ayrıca bir tür ilmî meclis sayılan bu panayırlar, Arap dili ve edebiyatında edebî tenkidin ilk kurallarının temellerinin atılması bakımından da önemli rol oynamıştır²⁷

Sadru'l-İslâm²⁸ denilen İslâm'ın ilk yıllarına intikal ettiğimizde ise gerek Hz. Peygamber (s.a.v.), gerek Hulefâ-i Râşidîn döneminde olsun edebiyat ve şiir uzmanları sayılan kişiler arasında gerçekleşen bu tür meclislerin birçoğuyla karşılaşırız. Bazı şâirlerin şiirlerini Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının meclisinde inşâd etmeleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dinlediği şiirler ile ilgili yorumları bir tür edebî meclis niteliğindedir. Rivayet edildiğine göre en-Nâbîga el-Ca'dî el-Âmirî (ö. 65/685 [?]), Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, "Gökyüzüne şan, şeref ve önderliğimiz ile ulaştık, biz bundan sonra daha ilerisine ulaşmayı arzu ediyoruz" şeklindeki beytini okuması, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sinirli bir şekilde "nereye?" diye sorması,, bunun üzerine, Nâbîga'nın da "sizinle Cennete ya Rasulallah" şeklinde cevap verince, Hz. Peygamber (s.a.v.) de "inşallah"²⁹ demesi buna misal olarak verilebilir. Kezâ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Hassân bin Sâbit için mescitte bir minber yaptırmasını, şiir söylemesini teşvik etmesi ve bizzat kendisinin onun şiirlerini dinlemesi³⁰ gibi misaller bunlardan birkaçıdır. Nitekim bu dönemde edebî meclisler, ibadet yeri olmanın yanı sıra farklı fonksiyonları da yerine getiren mescitlerde, başkanlığını Hz. Peygamber'in yaptığı sahabe halkalarında gerçekleşiyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu gibi meclislerde şiir ve şâirler hakkında dinî ve edebî yönden tenkitler de yapmıştır. Dinî yöndeki tenkitlerinde "doğruluğu"

²⁶ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, , 305-315.

²⁷ Âtâ el-Bestüyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Emevî*, 41.

²⁸ İslâm'ın zuhurundan itibaren Emevîlerin kuruluşuna kadar geçen süreye, İslâm'ın ilk yılları anlamında "Sadru'l-İslâm" denilmektedir. (Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Kahire: y.y, 1939), 2.

²⁹ Ebû Zeyd Muhammed b. el-Hattâb el-Kuraşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1987), 152-153.

³⁰ Hüseyin Elmali, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI, 399-402.

ölçü olarak almıştır. Şu sözüyle, şiirde bulunması gereken hususun doğruluk olduğunu, doğruluğun bulunmadığı şiirde hayır olmadığını ifade etmiştir; “Şiir ancak gerçeğe uygun olursa güzeldir, gerçeğe uygun olmayan şiirde hayır yoktur.”³¹ Hülefâ-i Râşidîn’lerden de özellikle Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin bu gibi meclisleri çok düzenledikleri bilinmektedir.³² Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) ve bazı şâirler veya Hülefâi Râşidîn ve meclislerinde oturanlar arasında cereyan eden şiir ile ilgili bazı tartışmaların, edebî meclislerin gerçek bir şekli olduğu kabul edilebilir.

Emevî dönemine geldiğimizde ise Basra’da bulunan el-Mirbed ve Kûfe’de bulunan el-Kinâse gibi panayırlar İslâmî dönemde kurulan ve Câhiliye dönemindeki panayırların kültürel işlevlerinin devamı mahiyetindedirler.³³ Ancak Arapların medeniyette kavuşmaları, bir anlamda şehirleşmeleri ve marûf her türlü ticârî emtia bulunan daimi panayırların da içerisinde yer aldığı şehirlere yerleşmiş olmaları nedeniyle, İslâm öncesindeki birçok panayıru bu dönemde göremiyoruz.³⁴ Fakat Mirbed, bu dönemin istisnâsını teşkil eden yegâne panayırdır. Hülefâ-i Râşidîn’den itibaren Ukâz’a varis olmuş, onun taşıdığı sıfatları muhafaza etmiş ve Ukâz panayırının önemini kaybetmesi ve yok olması ile kendisine birçok hususiyetleri katarak onun yerini almıştır. Emeviler devrinde Mirbed, özel bir türde bol edebî mahsul veren özel meclistir.³⁵ Her kabilenin uğrak ve en güzel şiirlerini sunma yeri olan Mirbed panayırında ilmî Meclisler kurulur, her gün insanlar oraya koşuştur, kabilesi ve şâirinin halkasında oturur, şiirler söylenir, hutbeler

³¹ Ebû Ali Hasan İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r Âdâbih ve Nakdih*, thk. Muhammed Muiyiddîn Abdulmecîd (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1972), I, 28; M.Akif Özdoğan, “Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış”, *K.S.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2015), 9-10.

³² Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fî'l-'Asri'l-Emevî*, 40.

³³ Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fî'l-'Asri'l-Emevî*, 44.

³⁴ Yılmaz, Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oyanadığı Rol, 164.

³⁵ Yılmaz, Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oyanadığı Rol, 164.

okunur, kabiliyetler ölçülür, hasep ve neseple iftihar edilir ve farklı istişareler de yapılırdı.³⁶

Fakat Emevî döneminde edebî meclisler şekilsel olarak değişmeye başlamış, el-Mirbed ve el-Kinâse gibi panayırlarda gerçekleşen meclis ve endiyelerin yanı sıra Halife sarayları da -Emevî halife ve yöneticilerinin şiirin önemini ve şâirlerin oynadıkları tehlikeli rollerini hissetmelerinden sonra- bu gibi edebî meclislere ev sahipliği yapmaya başlamışlardır. İlk dönemlerde sade ve mütevazı bir şekilde başlayan bu meclisler, zamanla ve medeniyetlerin peş peşe gelişi ile özellikle Emevî döneminde gelişerek kendine has usûl, adâbı ve mecâlisu'l-hülefâ', mecâlisu'l-edeb, mecâlisu'l-ğenâ' ve tarb ve mecâlisu'l-felsefiyye gibi kısımları olan ve daha gösterişli olmaya başladı. Bu dönemde saraylarda icra edilen meclisler, Emevî toplumunun aristokrat tabakasını saran refah, zenginlik ve gösteriş gibi nitelemelerin aynası konumundaydılar. Sanatsal zevkin gelişiminde önemli rol oynayan bu meclislerin niceliği hülefâ' ve ümerâ'nın edebî zevkine göre değişirdi. Emevî halifeleri arasında bu tür meclisleri en çok düzenleyen ve bu edebî meclislere en büyük ilgisi ve katkısı olan yöneticilik ve komutanlık vasıflarına haiz olmasının yanı sıra kültürel ve ilmî yönü çok gelişmiş olan, edebî tenkît melekesine sahip biri olarak Halife Abdulmelik b. Mervân (ö. 64/684) gelmektedir. O, şiirin tedrisatıyla ilgilenmeyi, onu ezberlemeyi ve rivâyet etmesini en çok teşvik edenlerden olduğundan onun meclisleri üdeba' ve Arap âleminin adâb ve adetlerini öğrenmek için geniş bir bâb açan şâirlerle dolup taşardı.³⁷

Emevî halife ve ümerâ'sının yanı sıra özellikle Hicaz bölgesinde yaşayan toplumun ünlü ve ileri gelenlerinden bazıları da eğlence, tarb ve farklı edebî sanatlarla dolu olan meclisleri icra ederlerdi.

³⁶ Ali Muhammed Hâşim, *el-Endiyyetu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyî fi'l-'Irâk Hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicriyyî* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982), 34; Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 95-117.

³⁷ Âtâ el-Bestüyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Emevî*, 34; Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 154.

Aynı zamanda saray ve evlerinde edebî meclisleri düzenleyen azımsanmayacak kadar Arap kadınlar da bulunmaktaydı. Bu davranış onların sosyal ve kültürel hayattaki yerlerine, şiir ve edebiyata verdikleri ilgi ve değere işaret ettiği gibi, hayata bakış açılarını da yansıttığı söylenilebilir. Bunların bazıları şâir, bazıları edip ve bazıları da eleştirmen gibi sıfatlara haizdirler. Bunların başında ise Sukeyne (Sekîne) bint el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşîyye (ö. 117/735), Leyla el-Ahyilîye, İzzet Cemîl, 'Ukayda b. 'Ukayl b. Ebî Tâlib ve Haccâc b. Yusûf es-Sekafînî (ö. 95/714)'nin eşi Hind binti Esmâ' gelmektedir.³⁸ Muaviye b. Ebî Sufyân (ö. 60/680), Abdulmelik b. Mervân, Haccâc b. Yusûf es-Sekkâfî, Yezîd b. Abdulmelik (ö. 105/724), Ömer b. Abdulazîz (ö. 101/720) ve Sukeyne (Sekîne) bint el-Hüseyn'inin yanı sıra el-Ferezdak (ö. 114/732), Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728 [?]) ve el-Ahtal (ö. 92/710-11) gibi şâirlerin edebî meclisleri bu dönemin bazı önemli ve meşhur meclislerindedir.³⁹ Dolayısıyla bütün bu zikrettiklerimizi göz önüne alarak Emevî döneminde Arap toplumunun medenîleşmesi (şehirleşmesi), ilmî ve kültürel hayatın canlanması, Emevî halife ve emîrlerin Arap milliyetçiliği, çocuklarının sahip olduğu doğal Arapça konuşma melekesinin devamı ve korunması, şiirin konumundan dolayı şâirlere verdikleri önem, Câhiliyye dönemindeki kabile milliyetçiliğinin canlanması ve Emevî toplumunda bulunun birçok kültürlü ve zevk sahibi kişilerin ilgisi gibi etkenler bu dönemde birçok edebî meclisin gerçekleşmesine sebep olmuştur.⁴⁰

Abbâsî dönemine geldiğimizde ise edebî meclisler, hem nicelik hem de nitelik bakımından en parlak dönemini yaşamıştır. "*Abbasiler devrinin ilk zamanları, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını*

³⁸ Hâşim, *el-Endiyyetu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi*, 60vd.

³⁹ Cubûrî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ ve'l-Udebâ ve'l-Hulefâ*, 201-252; Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'İnde'l-'Arab*, 117-177; Abdulfettâh Cühays, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye, Kasru'l-Me'mân Numûzecen* (Cezair: Câmî'atu'l-'Arabiyyi b. Muheydî-Ummu'l-Vevâkî, Yüksek Lisans Tezi , 2010), 2-3.

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz.: Âtâ el-Bestûyisî, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-Emevî*, 31-37.

vuran çok önemli bir çağdır. İslam dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur. İslam dünyasında filolojik, dinî, sosyal ve tabîî ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emeviler devrinde başlamış olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbasiler devrinde olmuştur.⁴¹ İlmî araştırmaların kurumsallaştığı, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin geliştiği, özellikle dönemin başlangıcından itibaren fetihler sebebiyle tercüme faaliyetlerinin hızlanması ve eski çağlara ait ilimlere rağbetin artması gibi etkenler neticesinde bu dönemde ilmî ve kültürel faaliyetler en parlak ve altın çağını yaşamıştır.⁴² Bu dönemde yapılan tercüme Müslümanlar arasında derin bir ilgi ve etki meydana getirerek onların bilgi ve kültürünü zenginleştirmiştir. Dinî, ilmî, edebî ve kültürel gibi birçok alanda Müslümanları etkileyen, fakat özgünlüklerini kaybettirmeyen tercüme faaliyetleri her ne kadar teknik anlamda tercüme faaliyeti denilebilecek ilk olgular Emevî dönemine veya Abbâsî halifelerinden Ebu'l-Abbâs es-Seffâh (ö.136/754) ve Ebû Ca'fer Mensûr (ö. 158/775)'a kadar götürülse de Hârûn Reşîd ile oğulları el-Emîn (ö. 198/813) ve el-Me'mûn döneminde zirveye ulaşmıştır.⁴³ Bu dönemlerde tercüme faaliyetlerin zirveye ulaşmasını, bu halifelerle iktidar, istikrar ve güvenin sağlam temellere oturtmasına ve tercüme faaliyetlerinin devlet politikası haline getirilmesine bağlanılmaktadır.⁴⁴

Özellikle Abbâsî devletinin başkenti olan Bağdat şehri, hülefâ, ümerâ ve toplumun ileri gelenlerinin ilim ve ilim erbabını desteklemeleri neticesinde her alanda geniş bir ilmî hareketliliği müşahade etmiştir. Hatta halifelerin meclisleri, onların liderliğinde devle-

⁴¹ Hakkı Dursun Yılmaz, "Abbâsiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),40-41.

⁴² Ziya Kazıcı - Halis Aydın, "Tâlim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXIX, 517.

⁴³ Abdulfettâh Cühayş, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye*, 2-3.

⁴⁴ Abdulfettâh Cühayş, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye*, 2-3.

tin her tarafından başta şâir ve ediplerin uğradığı bir platform konumundaydı. Abbâsî devleti hem siyasi hem de fikrî olarak özellikle Hârûn Reşîd ile oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn döneminde zirveye ulaşmış; hatta bu dönem Arap İslâm tarihinin en parlak dönemi sayılmaktadır.⁴⁵ Bu bağlamda Halife Hârûn Reşîd'in meclisleri, farklı ilim dalları yanı sıra, Arap edebiyatının iki dalı olan nesir ve manzuma ait olan en mükemmel fikirleri ile dolu olan en önemli meclislerdendir. Ünlü âlimlerden Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1038) buna vurgu yaparak şöyle der:

وَلَمْ يَجْتَمِعْ بِبَابِ أَحَدٍ مِنَ الْخُلَفَاءِ وَالْمُلُوكِ مِثْلَ مَا اجْتَمَعَ بِبَابِ الرَّشِيدِ مِنْ فُحُولِ الشُّعْرَاءِ الْمَذْكُورِينَ كَأَبِي نُوَاسٍ وَأَبِي الْعَتَاهِيَةِ وَالْعَتَابِيِّ وَالنَّمِيرِيِّ وَالْأَصْمَعِيِّ وَمُسْلِمِ بْنِ الْوَلِيدِ وَأَبِي الشَّيْصِ وَمُرْوَانَ بْنِ أَبِي حَفْصَةَ

“Ebû Nevâs, Ebu'l-'Atiyye, el-'Atâbî, en-Nemîrî, el-Asma'î, Müslim b. Velîd, Ebû eş-Şays ve Mervân b. Ebî Hafsa gibi ünlü şâirlerin Hârûn Reşîd'in kapısında (sarayında) bir araya geldikleri gibi hiçbir halife veya kralın kapısında bir araya gelmemiştir.”⁴⁶

Mütevazı ve âlimlere saygı gösteren, mûsikîye ve edebiyata önem veren, zamanında ilim ve kültür hayatında önemli gelişmeler olan Halife Hârûn Reşîd, sarayının kapısını ardına kadar ilim erbabına açmakla bilinmektedir. Sarayında fıkah, edebiyat ve lügat gibi konularda âlimler arasında edebî meclis veya sohbet meclisleri çokça düzenleyen, edebiyata ilgi duyan Hârûn Reşîd beğendiği şiirleri büyük bahşişlerle ödüllendirir, şâir ve âlimleri himaye ederdi. Bu dönemde saray, mescit ve nâdi denilen toplantı yerlerinde gerçekleşen edebî meclis ve munâzaralar ve tercüme faaliyetleri ile birlikte gelen yeni hava, ilim, kültür ve edebiyatın gelişmesinde önemli rol oynadı.⁴⁷ Pederlerinin döneminde bu edebî meclislerin önemli bir bölümüne müşahede eden münâzara, ilim, şiir,

⁴⁵ Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 205.

⁴⁶ Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 177.

⁴⁷ Ahmed Şebî, *fî Kusûri'l-Hulefâ' el-'Abbâsiyyin* (Kahire: Mektebetu'l-Misriyye, 1954), 116-130; Abdulfettâh Cuhayş, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye*, 2-3; Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 177-204; Nahide Bozkurt, “Hârûnurreşîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI, 258-261.

edeb ve edebiyat sevgisiyle yetişen Halife el-Emîn ve el-Me'mûn, bu edebî meclislerin sürdürülmesinde önemli katkıları olmuştur. Özellikle el-Me'mûn dönemi bu gibi meclisleri çokça barındırmakla meşhûr olmuş ve bu husus onun halifelik döneminin ayrıcalıklı simge ve özelliği haline gelmiştir.⁴⁸

Nitekim çok kültürlü ve birikimli bir Halife olan Me'mûn ilmî meclisleri son derece önemseyerek başta nahiv ve kelâm olmak üzere farklı ilim dallarına ait meclisleri düzenlemiş ve birçok ilimde uzman olduğundan dolayı bizzat buradaki tartışmalara katılmıştır. O, tartışmacıların rahat davranmaları için bütün olanakları sağlamaya çalıştığından dolayı onun zamanındaki ilmî meclisler, ilmî, edebî ve fikrî yönden hareket ve canlılığın oluşmasında ciddi anlamda etkili olmuştur. Hatta onun döneminde gerçekleşen edebî meclisler, her alanda farklı ilim ve düşüncelerin tartışıldığı ve sağlam delillerle bir sonuca bağlanmaya çalışıldığından dolayı bugünkü ilmî sempozyumlara benzetilmiştir.⁴⁹ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin (ö. 282/895) *el-Ahbârü't-Tivâl* adlı eserinde bu durumu şöyle resmeder:

أَنَّ الْمَأْمُونُ كَانَ نَجْمًا فِي الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ يَكْفِي أَنَّهُ اسْتَخْرَجَ كِتَابَ إِقْلِيدِسٍ مِنَ الرُّومِ وَأَمَرَ بِتَرْجُمَتِهِ وَتَفْصِيلِهِ وَعَقْدِ الْمَجَالِسِ فِي خِلَافَتِهِ لِلْمُنَظَرَةِ فِي الْأَدْيَانِ وَالْمَقَالَاتِ

"Nitekim el-Me'mûn, ilim ve hikmet konusunda bir yıldız gibiydi. Onun Öklid'in kitabını (*Elemento Geometricae'si*) Roma'dan getirтип tercüme etmesini ve açıklamasını emretmesi; hilafeti döneminde inanç ve makalatları tartışmak üzere meclisler icra etmesi gibi hususlar, onun bu konudaki yeterliliğini ortaya koymaktadır."⁵⁰

Me'mûn'dan sonra da Mu'tasım Billâh (ö. 227/842), Vâsık Billâh (ö. 232/847) ve Mutevekkil 'Alellâh (ö. 247/861) gibi halifele-

⁴⁸ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* ('Asru'l-'Abbâsiyyîn el-Evvel), (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 98-109; Abdulfettâh Cuhayş, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye*, 2-3.

⁴⁹ Sümeyye Burkîme - Nergiz Kümeynî, *Fennu'l-Munâzarât fi Mecâlisi'l-Hulefâ' el-'Abbâsiyyîn* (Cezair: Câmî'atu'l-'Arabî b. Muheydî, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20-25.

⁵⁰ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdül-mün'im 'Âmur (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutub'l-Arabî, 1960), 4004-4001.

rin döneminde de bu gibi edebî meclislerin düzenlenmesi devam etmiştir.⁵¹ Dolayısıyla Abbâsî döneminde Mu'tezile, kalamcılar ve farklı inanç ve mezhep sahipleri arasındaki münâzara çerçevesinin gelişmesi, halifelerin sürekli şeklinde bu sanatı teşvik etmeleri ve bizzat bu oturumlara katılarak, çoğu zaman bu oturumlara başkanlık etmeleri gibi etkenler bu dönemde edebî meclislerin gelişmesinde önemli sebepler olarak görülmektedir.

Abbâsî döneminde Halife Hârûn Reşîd, Me'mûn, Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995), Mu'temid-Alellâh b. Abbâd (ö. 487/1094), Seyfu'd-Devle el-Hamedânî (ö. 356/967) ve Vilâde b. el-Mustekfî gibi lider ve önde gelenlerin edebî meclisleri bu manada önemli meclislerdir.⁵² Bu tür mecâlisler ilmî, edebî ve fikrî alanda birçok katkıları olması yanı sıra arkasında birçok önemli çalışma bırakan deha ve ünlü âlimle dolup taşardı. Edebî meclislerin etrafından döndükleri ve üzerinde yoğunlaştıkları bazı âlimler şunlardır: Îsâ b. Ömer es-Sekâfî (ö. 117/735), Ebû 'Amr b. 'Alâ (ö. 154/770), Sîbeveyh (ö. 180/796), Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (207/822), Ali b. Hamza el-Kisâî (189/804), el-Asma'î, Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794), Yunus b. Habib (182/798), 'Âtâbî 'Amr b. Kelsûm, Hasâdu'r-Râviyye, Ali b. Muğîre el-Esrem, Ebû Yusûf Yakûb b. Sikkît (ö. 244/858), Sa'îd b. Mas'ada el-Ahfeş, Ebû Hâtem Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö. 255/866), Abdullâh b. Muhammed et-Tevvezi (ö. 238/852), Ebu'l-'Abbâs Sa'leb, Abâs b. el-Ferec er-Riyâşî, Ahmed b. 'Ubeyd, Mukâtil b. Süleymân, Ebû Musahhal Abdulvehâb b. Hureyş, Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö. 247/861), Muhammed b. Habîb, Abdullâh b. İshâk el-Hadramî (ö. 117/735), Muhammed b. Selâm el-Cumâhî, Muhammed b. Yezîd el-Müberrid (ö. 285/898), Seleme b. Ayyâş, Ebû Zeyd b. Evs el-Ensârî (ö. 215/830), Ebû Y'alâ b. Ebî Zer'a, el-Ahfeş el-Ekber Abdulhamîd b. Abdulmecîd, Hal-

⁵¹ Burkîme - Kümeynî, *Fennu'l-Munâzarât fî Mecâlisi'l-Hulefâ' el-'Abbâsiyyîn*, 24-25. Detaylı bir şekilde Abbâsî dönemi için bkz.: Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsî* (Mısır: Dâru'l-Vefâ', 2003), 7-425.

⁵² Hatâb, *el-Mecâlisu'l-Edebiyye 'Inde'l-'Arab*, 177-281.

fu'l-Ahmer (ö. 194/809), Muhammed b. Ziyâd el-'Arâbî, Ebû Muhammed Yahyâ b. Mubârek el-Yezîdî (ö. 202/830), Ebû 'Amr ec-Cermî ve Ebû Hanife'nin öğrencisi Ebû Yusûf Yakûb b. İbrâhîm gibi ünlü dilcilerdir. Şâirlerden ise el-Cerîr, el-Ferazdak, et-Tarmâh, Zurrîmma, Ru'betu b. el-'Acâc, Nusayb b. Ribâh, Kumeyt b. Yezîd el-Esedî, Beşşâr b. Burd, el-'Abbâs b. el-Ahnef ve Mervân b. Hafsa gibi şairler gelmektedir.⁵³

Osmanlı'daki yaklaşık 200 yıllık bir geleneğe sahip olan "Huzur dersleri" kurumu ise, İslam geleneğindeki bu meclis-mecâlis tipinin bir uzantısı ve kurumsallaşmış şeklidir, denilebilir. Nitekim ilmiye sınıfı, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olan saygın ve etkili bir erkti. Osmanlı padişahları da ilmiye sınıfına gerekli önemi göstermiş, âlimlere hak ettikleri değeri vermişlerdir. Erken devirlerinden itibaren sarayda münferit, gerekse toplu olarak padişaha, şehzâdelere ve hatta vezir ve sadrazamlara ülemânın ders verdiği ve padişahın onlara sohbetler yaptırdığı bilinmektedir. Bu ders ve toplantılar, özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren yoğunluk kazanmıştır⁵⁴ Dolayısıyla huzur dersleri, İslam geleneğinde genelde halife, sultan veya devlet erkânı huzurunda gerçekleştirilen "meclis-mecâlis" ismiyle anılan türle örtüşmekte; bir anlamda bu türün Osmanlıdaki bir devamını yansıtmaktadır.

⁵³ Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, 1-266; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv, thk. Abdülâl Sâlim Mekrem* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), V, 31-112; Cübûrî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ ve'l-Udebâ ve'l-Hulefâ*, 10-11.

⁵⁴ Huzur dersleri için bkz. Kara, "Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II", 308-310; Ayrıca bkz.: Mardin, Ebu'l-Ulâ, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1951, I, 62; Mehmet İpşirli "Huzur Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVIII, 441-4; Kara, "Osmanlıda Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 19 /18 (2011), 11-31; Erol Özbilgen, "Huzur Dersleri", *Osmanlı Ansiklopedisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 116-117; Süheyl Ünver, *Bir Ramazan Binbir İstanbul* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 29; Ziya Demir; Muhammed Eroğlu, *XIII.-XVI. Yy. arası Osmanlı Müfessirleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 99 vd.

Dolayısıyla câhiliyye döneminde şiir va şâir merkezli olarak ilk nüveleriyle tezahür eden ve daha ziyade karşılıklı atışmalar şeklinde cereyan eden bu ilmî meclisler/toplantılar, Nübüvveten sonra dinî, ilmî ve edebî yönden gerçek kimliğine kavuşmuştur. Sonraki dönemlerde ise daha farklı boyutlarıyla; edebiyat, dil, belâgat, kelâm ve felsefe gibi ilim dallarının yanı sıra hat ve yazı gibi pek çok alanda dinî motiflerin kullanılmasıyla daha da hız kazanmıştır. İsteyen herkesin katılabildiği ilim meclisleri, her yaştan ilim ehline açık olması ve ders meclislerine katılımın çokluğu, ilim almada halka tanınan özgürlükle birlikte, halkın da ilme olan rağbetinin önemli bir göstergesidir. Bu tür meclislerde verilen derslerin halk tarafından dinlenebilmesi, halkın eğitim ve dinî yaşantısındaki kalitenin yükselmesinde ve ilmin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

SONUÇ

Araplar arasında cahiliye döneminde ünlü edip, hâtip ve şâirlerin diliyle “edebî” düzeyde muhâvere, muhâfere, münâfere, münâdeme gibi “karşılıklı atışma”, “yarışma” ve “eğlenme” şeklinde bir kısım toplantılar yapılırdı. Bu toplantılar, İslâm’dan sonra edebî ve ilmî alanlar başta olmak üzere mecâlis, endîye ve müzâkere gibi çeşitli toplantıların bir ilham kaynağı olmuştur. İşte geçmişi İslâm öncesine kadar uzanan edebî meclisler, İslâm’ın gelişi ile farklı bir boyut kazanarak devamlığını hızlı bir şekilde sürdürmüştür. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinde Halife ve önde gelen devlet adamlarının bu tür meclislere bizzat katılmaları ve ilim erbâbını bu gibi meclisleri düzenlemeye teşvik etmelerinden dolayı bu anlamdaki meclisler, en parlak dönemini yaşamıştır. Arap tarihinde sayılamayacak kadar olan bu edebi meclisler, gerek edebî gerek fikrî alanda büyük bir etki bıraktığı görülmektedir.

Kaynakça

- Ali Muhammed Hâşim, el-Endiyyetu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsiyyî fi'l-İrâk Hattâ Nihâyeti'l-Karnî's-Sâlisi'l-Hicriyyî. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1982.
- Ali, Cevâd. el-Mufassal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm. 10 Cilt. Bağdat: 2.Basım, 1993.
- Bağdâdî, Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hâtib. Târîhu'l-Bağdâd ve Medînetu's-Selâm. Beyrut: Dâru Kutub'l-İlmiyye, ts.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnurreşid". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16/ 258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Cumâhî, Muhammed b. Sellâm. Tabakâtu's-Şu'arâ'. nşr. Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'n-Nahda, 1953.
- Cuhayş, Abdulfettâh. el-Mecâlisu'l-Edebiyye, Kasru'l-Me'mân Numûzecen. Cezaire: Câmî'atu'l-'Arabiyyi b. Muheydî-Ummu'l-Vevâkî, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cubûrî, Yahyâ Vehib, Mecâlisu'l-Ulemâ ve'l-Udebâ ve'l-Hulefâ Mirâten li'l-Hedâreti'l-'Arabiyye el-İslâmiyye. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, 2006.
- Dayf, Şevkî. Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî ('Asru'l-'Abbâsiyyîn el-Evvel). 8. Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1119.
- Demir, Ziya- Eroğlu, Muhammed. XIII.-XVI. Yy. arası Osmanlı Müfessirleri. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. el-Ahbâru't-Tivâl. thk. Abdülmün'im 'Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutub'l-'Arabî, 1960.
- Elmalî, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16/ 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im. el-Hayâtu'l-Edebiyye fi'l-'Asri'l-'Abbâsi. Mısır: Dâru'l-Vefâ', 2003.
- İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan el-Kayrevânî. el-'Umde fi Mehâsinî's-Şî'r Âdâbih ve Nakdih. thk. Muhammed Muyiddîn Abdulmecîd. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 4. Basım, 1972.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. el-Muntazam fi Târîhu'l-Muluk ve'l-Umem. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1992.
- İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 18/ 441-4. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, Ömer. "Osmanlıda Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 19/18 (2011), 11-31.
- Kazıcı, Ziya- Aydın, Halis. "Tâlim ve Terbiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/ 545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kâzım et-Temimî, Abdullah Habîb; 'Ulyâ Hâkim Muhsin. "el-Emâli ve'l-Mecâlis fi Asâri'l-Darisîn ve Kıymetuhu'l-İlmiyye". Məcəletu Kiliyyeti'l-Terbiyye el-

- Esâsiyye Li 'Ulûmî'l-Terbeviyye ve'l- İnsaniyye Cami'atu Babil, 21 (2015), 198-207.
- Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. el-Hattâb. Cemheretu Es'âri'l-'Arab. nşr. Muhammed Ali el-Hâşimî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1987.
- Muğniyye, Hüseyin, Mecâlisu'l-'Arab. Lübnan: y.y. 1982.
- Müştak, Abbas Ma'n. el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi Fıkh'l-Lüğa. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Özbilgen, Erol. "Huzur Dersleri". Osmanlı Ansiklopedisi. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, 116-117.
- Özdoğan, M.Akif. "Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış". K.S.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 12 /1 (2015), 9-10.
- Sâfedî, Rekân. el-Fennu'l-Kıssâsi fi Nesri'l-'Arabiyyi Hatte'l-Karnî'r-Hâmis el-Hicrî. Dimaşk: nşr. el-Heyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 2011.
- Seyyid b. Abdulmasud b. İbrahim. İthâfu'n- Nubelâ bi Vasfî Mecâlisü'l-'Ulemâ. Riyad: Mektebetu Tâberiyye, 1992.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv. thk. Abdulâl Sâlim Mekrem. 19 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Şebli, Ahmed. fi Kusûri'l-Hulefâ' el-'Abbâsiyîn. Kahire: Mektebetu'l-Mısıriyye, 1954,
- Tala, Murat. ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin arap Dili ve Edebyatındaki Yeri ve Değeri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Tavvel, Abdullah. "Dil Bilgisi Tartışmaları ve Eleştirel Kuralları". Adıyaman Üni. İslami İlimler Fak. İslami İlimler Araştırmaları Dergisi 1/1 (2017).
- Ünver, Süheyl. Bir Ramazan Binbir İstanbul. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Yılmaz, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, İbrahim. Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. Mecâlisu'l-'Ulemâ. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 3. Basım, 1999.